

II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Наталія Вишивана, Віталіна Гнатенко
(Вінниця)

УДК 811.112.2'367.623'37

СТРУКТУРА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ДІЄСЛІВ МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті з'ясовано особливості семантики та функціонування дієслів мовлення в сучасній німецькій мові. Змодельовано відповідне функціонально-семантичне поле. Лексичну сполучуваність досліджено на рівні семантичних підкласів та окремих слів.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, дієслова мовлення, ядро та периферія поля, дистрибутивно-статистичний метод.

Лінгвістика останніх десятиліть позначена все зростаючим інтересом до семантичного боку мови. Застосування в семасіології формальних методів дослідження, зокрема, різноманітних експериментальних та статистичних прийомів опису мовних одиниць, виявилось надзвичайно ефективним. Результати цих досліджень спростували повторюване багатьма лінгвістами положення про те, що явища семантики є "фактами, що не спостерігаються" [2, с. 18], а галузь семасіології взагалі не підлягає формалізації.

Перед семасіологічною наукою відкрились нові перспективи, насамперед, у зв'язку з проблемою дослідження системності лексичних явищ. Словниковий склад мови, що являє собою складну лексико-семантичну систему, може бути наочно представлений у системному вигляді лише внаслідок попередніх досліджень її лексичних угруповань: синонімічних рядів, лексико-семантичних груп (ЛСГ), семантичних полів (СП). Актуальність проблеми зумовлена також нагальною потребою лексикографічної практики.

Об'єктом нашого дослідження є функціонально-семантичне поле дієслів мовлення (*verba dicendi*) у сучасній німецькій мові. Вибір об'єкта дослідження зумовлюється насамперед значним інтересом до мовленнєвого акту та його структури, а також необхідністю комплексного вивчення структури значення дієслів мовлення та удосконалення існуючих класифікацій парадигматичних угруповань цих дієслів.

Дієслова, які виражають процес говоріння, привертали до себе увагу багатьох лінгвістів, що пояснюється комунікативною значущістю, частотою використання, вагомістю цього СП в загальній системі семантики дієслова, тобто тим, що дієслова говоріння виражають життєво необхідні поняття, які існували протягом усієї історії суспільства і закріпилися в системі значень даних дієслів.

Перші роботи з дослідження дієслів мовлення з'явилися на початку ХХ століття. Увагу лінгвістів привернула етимологія та семантика дієслів мовлення. Було здійснено опис найбільш поширених дієслів мовлення в індоєвропейських мовах і у верхньонімецьких діалектах.

В 60 – 70-ті роки нашого століття з'явилось багато праць, присвячених дієсловам мовлення, особливо на матеріалі англійської мови. Дієслова даної групи розглядалися у різних аспектах. У німецькій мові семантичну класифікацію дієслів здійснив Г. Хельбіг, розподіливши усі дієслова за певними класами, підкласами та підгрупами. [12, с.234]. Проте він не ставив собі за мету дослідити якусь окрему групу дієслів, навпаки, його цікавила вся дієслівна система німецької мови в цілому. Ґрунтовне вивчення дієслів мовлення німецької мови здійснено в роботі С.М. Кибардіної [6, с. 53-61] та А.П. Агапій [1].

Однак, незважаючи на велику кількість праць, присвячених дієсловам мовлення, не вистачає точних даних узагальнюючого характеру про семантику та функціонування *verba dicendi*. Таким чином, є підстави вважати, що проведені до цього часу дослідження дієслів

мовлення не вичерпують всієї проблематики даного питання, що зумовлює *актуальність* даного дослідження.

Метою статті є дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей семантичного поля дієслів *verba dicendi* в німецькій мові.

У нашій роботі ми виходимо з таких положень:

- системність лексики виявляється у здатності лексичного складу відображати певний фрагмент позамовної дійсності;
- усі слова мови знаходяться в складних смислових зв'язках і взаємовідношеннях, створюючи системність лексики, яка розкривається через парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні відношення;
- функціонально-семантичне поле є об'єднанням, яке, у свою чергу поділяється на ряд лексико-семантичних груп, а співвідношення цих понять трактується як співвідношення загального та конкретного [4, с.113].

Інвентаризація поля *verba dicendi* була здійснена на основі одномовних словників за допомогою інтуїтивно-логічного методу, який спирається на колективну інтуїцію вчених-лексикографів і є в даному випадку найбільш ефективним.

Отже, поле дієслів *verba dicendi* (92 дієслова) складається з ядра, приядерної і навколядерної зони та периферії (Див. рис. 1.).

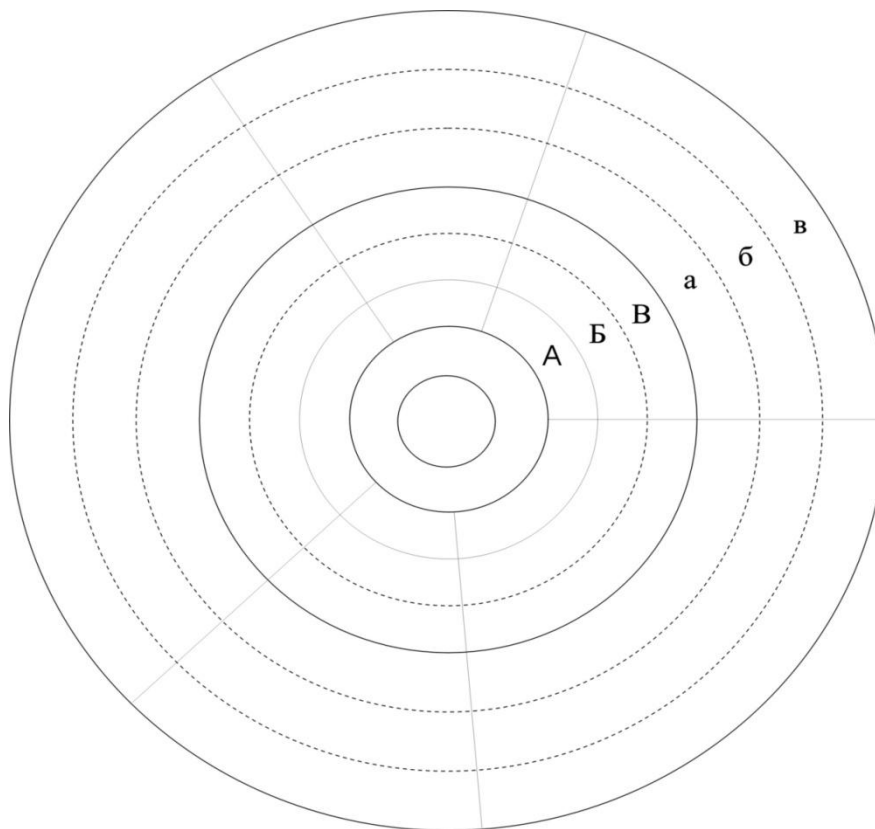

Рис.1. Структура ЛСП дієслів мовлення

Виходячи з теорій семантичного поля Тріра, Порціга та Кибардіної, ядро СП дієслів мовлення становить інваріантне значення поля “*володіти усним мовленням; виражати за допомогою усного мовлення будь-які думки з метою повідомлення їх кому-небудь*”, яке виражається семантично простими одиницями *sprechen₁*, *sagen₁*, *reden_{1,2}*. Ці дієслова є ідентифікаторами, на підставі яких ми виділили не лише ЛСГ дієслів мовлення, але й одиниці з більш складною семантичною структурою і стилістичною характеристикою, що входять до складу цих ЛСГ. На схемі ядро умовно позначено центральним колом, друге коло

окреслює приядерну зону, яка включає дієслова *aussprechen₁*, *aussagen₁*, *sich äußern₁*, *sich ausdrücken₁*, *nennen₁*, що за семантикою найбільш близькі до ядерних одиниць, але не відповідають деяким вимогам щодо стилістичної нейтральності, широкої вживаності тощо.

Навколоядерна зона (коло А) утворюється за рахунок окремих значень ядерних дієслів, що виступають поряд з основним значенням поля як інваріантні значення конкретних ЛСГ дієслів мовлення і конкретизуються лексичними значеннями одиниць цих ЛСГ. На лексичному рівні навколоядерна зона виражена домінантами лексико-семантичних груп і нейтральними ЛСВ, що знаходяться з домінантами ЛСГ у відношеннях тотожності: *weiterreden*, *weilersprechen*, *meinen*, *erzählen*, *mitteilen*, *erwähnen*, *erklären*, *berichten*, *erörtern*, *bemerken*. Навколоядерні зони Б та В включають лексеми, які не лише позначають процес мовлення, але й передають певні характеристики цього процесу: *versichern*, *spotten*, *plaudern*, *fragen*, *antworten*, *protestieren*, *warnen*, *erkundigen*, *versprechen*.

Периферію поля утворюють лексеми, що, в свою чергу, складаються з трьох прошарків: а) експресивні ЛСВ, які мають у своїй семантиці експліцитну сему мовлення (зона а): *klatschen*, *schreien*, *rufen*, *brummen*, *schimpfen*, *befehlen*, *daherreden*, *schwafeln*, *schwadronieren*; б) лексеми, що позначають вади мовлення (зона б): *stammeln*, *stottern*, *lallen*, *näseln*, *lispeln*; в) експресивні лексеми, що належать у своїх основних значеннях до інших СП і характеризуються наявністю актуалізованої (переносної, контекстуальної) сему мовлення (зона в): *röhren*, *singen*, *überlegen*, *bestätigen*, *knurren*, *trompeten*.

Усередині ЛСП на підставі ідентичності диференціальних ознак ми виділили п'ять підгруп слів, які умовно назвали *семантичними кластерами* (в цьому ж значенні в роботах Недялкової [10]) використовується термін «тематичний ряд»):

1) дієслова, які характеризують зміст висловлювання за метою мовного акту: *sagen*, *reden*, *sprechen*, *meinen*, *mitteilen*, *erzählen*, *flüstern*, *berichten*, *feststellen*, *sich ausdrücken*, *bemerken*, *erwähnen*, *erklären*, *sich äußern*, *hinzufügen*, *behaupten*, *schildern*, *fragen*, *antworten*, *entgegen*, *protestieren*, *erwidern*, *nennen*;

2) дієслова, які, передаючи безпосередньо зміст висловлювання, мають негативний відтінок значення (говорити дурниці, необдумане, неважливе, всім давно відоме, чутки) *schwafeln*, *daherreden*, *sabbeln*, *klatschen*;

3) дієслова, які характеризують спосіб (манеру) мовлення: *stammeln*, *stottern*, *lispeln*, *näseln*, *tuscheln*, *lallen*, *murmeln*, *brummen*;

4) дієслова, які певним чином характеризують голос: *schimpfen*, *schreien*, *rufen*, *brüllen*;

5) дієслова, які передають невимушену атмосферу спілкування: *plaudern*, *schwadronieren*.

Таким чином, лексико-семантичні групи дієслів мовлення характеризуються певним набором семантичних ознак, які так чи інакше пов'язані з вираженням поняття «процес мовлення». Кожне дієслово реалізує своє значення, не виходячи за рамки можливих синонімів, які є характерними саме для цієї ЛСГ.

Для того, щоб розкрити систему лексико-семантичних відношень між дієсловами мовлення, ми дослідили значну кількість контекстів із дієсловами мовлення, та з'ясували особливості синтагматики таких дієслів. Для дослідження лексичної сполучуваності ми скористалися дистрибутивно-статистичним аналізом, що дозволив за допомогою кількісних показників установити випадки значного відхилення емпіричних величин від теоретично очікуваних та встановити статистично значущі, «стандартні» синтагматичні зв'язки дієслів.

При вивченні сполучуваності дієслів мовлення з підкласами іменників та прислівників враховували такі кількісні параметри підкласів: обсяг підкласу, частота вживання підкласу, широта та уживаність підкласу. Для аналізу ми відібрали найбільш частотні, а, отже, найбільш актуалізовані у мовленні 40 дієслів.

Таблиця 1

Статистичні параметри досліджуваних дієслів мовлення

Параметри	Група дієслів мовлення
Обсяг підкласу	40
Частота	1153
Уживаність	81,25
Широта сполучуваності (середня)	0,58

У нашій роботі дослідження сполучуваності дієслів мовлення з іменниками та прислівниками проводилось на рівні семантичних підкласів та окремих слів.

Досліджуючи сполучуваність дієслів мовлення з іменниками, ми розподілили всі зафіксовані у сполученнях із дієсловами мовлення іменники за шістьма підгрупами:

1) іменники, що позначають вік та осіб, наприклад: *der Junge, das Alte, das Mädchen, die Frau, der Mann*; 2) іменники, що позначають родинні стосунки, наприклад: *die Mutter, die Tante, die Base, der Vater*; 3) іменники - назви професій, наприклад: *der Direktor, der Chef, der Kellner, der Ingenieur*; 4) іменники, що характеризують яку-небудь якість людини чи її в цілому, наприклад: *die Kluge, der Blonde, der Graue*; 5) власні імена, наприклад: *Anna, Schneider*; 6) іменники, що позначають національність, наприклад: *der Deutsche, der Amerikaner, der Fremde*.

Отже, досліджуючи сполучуваність дієслів мовлення з іменниками, слід відзначити, що іменники в синтагматичних конструкціях виступають у ролі суб'єкта дії, тобто позначають мовця, який повідомляє певну інформацію.

Найбільш частотними підкласами іменників, із якими сполучаються дієслова мовлення, виявилися: 1) іменники, що позначають родинні стосунки (760 разів); 2) іменники, що позначають вік та осіб (167 разів); 3) власні імена (125 разів).

Широта сполучуваності – це параметр, який показує, наскільки різноманітним є коло зв'язків слів на синтагматичній осі. Як засвідчило дослідження, дієслова мовлення характеризуються різною широтою сполучуваності: найбільшу широту сполучуваності мають дієслова *sagen, erzählen, erklären, mitteilen, rufen, meinen*. Такі результати пояснюються тим, що ці дієслова функціонують часто в текстах при оформленні прямої мови, де обов'язково є суб'єкт та об'єкт інформації, які найчастіше виражаються іменниками.

Найбільш цікавими виявились результати сполучуваності дієслів мовлення з прислівниками. За семантичними ознаками всі прислівники, які було зафіксовано у сполученнях з дієсловами мовлення, розподілені за шістьма підгрупами: 1) прислівники місця (*überall, da, dort, hier, draußen*); 2) прислівники часу (*wieder, schon, heute, immer, oft, jetzt, plötzlich, niemals, manchmal*); 3) модальні прислівники (*wirklich, gern, vielleicht, wahrscheinlich, gewiss, möglich*); 4) прислівники-інтенсифікатори (*mehr, höchst, ganz, genug, sehr, viel, besonders, ziemlich*); 5) прислівники причини та мети (*folglich, zufällig, darum, deshalb, trotzdem*); 6) прислівники способу дії (*gut, schnell, leise, einfach, ängstlich*).

Таблиця 2

Широта сполучуваності дієслів мовлення з прислівниками

Підкласи прислівників	Обсяг підкласу	Частота вживання	Уживаність підкласу	Широта сполучуваності
місця	5	31	11,27	0,55
часу	9	151	16,78	0,85
модальні	6	19	3,17	0,43
інтенсифікатори	8	47	5,86	0,53
причини та мети	5	13	2,60	0,28
способу дії	109	502	4,60	0,93

Ми також дослідили частоту сполучуваності кожного окремого дієслова та прислівників.

Найбільш часто виявлялися поєднання: *sagen+ immer (16)/sicher (5), plötzlich 9) laut (11)/wütend (12) / ärgerlich (9); erzählen+ fröhlich (6)/ ruhig (4).*

Із підкласом прислівників причини та мети інтенсивно сполучаються дієслова тематичного ланцюжка, який характеризує зміст висловлювання за метою мовного акту: *mitteilen+ deshalb(4), entgegen+ deshalb(3).* Очевидно, вони входять до складу стандартних елементів контекстуального набору цих дієслів.

Ще одним важливим параметром для опису синтагматичних зв'язків досліджуваних дієслів є інтенсивність сполучуваності, під якою розуміється сила синтагматичного зв'язку між двома словами чи підкласами слів. Лише використовуючи спеціальні статистичні методи, а саме: критерій Хі-квадрат, який виступає показником статистично значущого зв'язку, та коефіцієнта спряженості К, що є показником інтенсивності цього зв'язку, можна встановити наявність між словами статистично значущих – «стандартних» зв'язків дієслів. [3, с. 46].

Словосполучення, у яких ступінь зв'язаності між компонентами перевищує 0,3 вважаються елементами постійного контексту [3, с.47] і у більшості випадків фіксуються словниками як фразеологічно сталі одиниці.

Ретельний аналіз дистрибутивних властивостей дієслів мовлення дозволив зробити такі висновки: найбільшу кількість статистично значущих зв'язків виявляють дієслова *sagen, reden, erklären, erzählen*, тобто у тематичному ланцюжку дієслів, які характеризують зміст висловлювання за метою мовного акту. Вони також мають найбільшу широту сполучуваності та є найбільш частотними. Периферійні дієслова характеризуються обмеженою кількістю стандартних зв'язків.

Порівняння результатів дистрибутивно-статистичного аналізу та даних про найбільш типові словосполучення, отриманих із тлумачних словників німецької мови, засвідчило певні співпадіння. Крім того, нами встановлені додаткові стандартні зв'язки, які не фіксуються словниками. Отже, перевага застосованого нами методу полягає у тому, що, по-перше, зв'язки, які мають стійкий характер, фіксуються об'єктивними методами; по-друге, ці зв'язки отримують точне числове вираження.

Отже, статистичне дослідження, проведене на матеріалі дієслів мовлення, допомагає з'ясувати місце кожного із дієслівних значень в лексико-семантичній системі німецької мови. Проведення подібних досліджень на матеріалі інших груп дасть змогу об'єктивно описати лексико-семантичну систему мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапій А.П. Семантичні особливості лексико-семантичної групи дієслів мовлення в сучасній німецькій мові / А.П. Агапій // Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія. – Чернівці : Рута. – 2000. – Вип.71. – С.24 – 31.
2. Ахманова О.С. Основы компонентного анализа: учеб. пособие / О.С. Ахманова, М.М, Глушко.– М. : Наука, 1969. – 153 с.
3. Бистрова Л.В. Вивчення синтагматичних зв'язків слів за допомогою статистичних методів / Л.В. Бистрова // Мовознавство. -1978. - №4. – С. 44-48.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Лексикология. – М.: Наука, 1978. – 200с.
5. Вишивана Н.В. Вивчення лексичної сполучуваності за допомогою дистрибутивно-статистичного аналізу / Н.В. Вишивана // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія :зб. наук. пр. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – Вип. 1 – С.54-64.
6. Кибардіна С.М. Структурно-семантичне поле дієслів з однаковою валентністю // Семантико-функціональні поля у лексиці та граматиці / С.М. Кибардіна. – Ленинград : АООТ «РДП», 1990. – С. 53-61.
7. Кочерган М.П. Слово і контекст / М.П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 182 с.
8. Левицький В.В. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу / В.В. Левицький, О.Д. Огуй, Ю.С. Кійко, С.В. Кійко. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.

9. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 512 с.
10. Недялкова Т.М. Лексическая группа глаголов речи в современном немецком языке / Т.М. Недялкова // Труды Горьковского пед. ин-та ин. яз. – 1961. – Вып. 19. – С.176-178.
11. Попова З.Д. Полевые структуры в системе языка / З.Д. Попова. – Воронеж, 1989. – 197 с.
12. Helbig Gerhard, Buscha Joachim. Deutsche Grammatik: Langenscheidt – Verlag, 2001. – 656 S.
13. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache, Tübingen: Niemeyer Verlag, 2002. – 306 S.
14. Trier J. Aufsätze und Vortage zur Wortfeldtheorie. – Heidelberg : Winter, 1973. – 347 S.

Вышивана Н., Гнатенко В. Структура функционально-семантического поля глаголов речи в современном немецком языке.

В статье описаны особенности семантики и функционирования глаголов говорения в современном немецком языке. Смоделировано соответствующее функционально-семантическое поле. Лексическая сочетаемость исследована на уровне семантических подклассов и отдельных слов.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, глаголы говорения, ядро и периферия поля, дистрибутивно-статистический метод.

Vyshyvana N., Hnatenko V. The Structure of Functional-Semantic Field of Speech Verbs in Modern German.

The article reveals semantic and functional peculiarities of verbs of speaking in modern German. The corresponding functional-semantic field has been modelled. Lexical combinability has been analyzed at the level of semantic subclasses and separate words.

Key words: functional-semantic field, verbs of speaking, nucleus and periphery of the field, distributive-statistical method.

Світлана Галаур
(Полтава)

УДК 81'367.625.3:81'367.633:[81'.367.332]

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ Й КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ВИМІРИ ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕНИКОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

У статті з'ясовано семантико-синтаксичні параметри й комунікативно-прагматичну функцію префіксально-прийменникової кореляції в реченнях зі значенням “напряму руху в межі локативного орієнтира”. Доведено, що вибір узгодження на префіксально-прийменниковому зрізі детермінує комунікативну стратегію адресанта. На рівні окремого реченнєвого сегмента представлено гнучкість мови як інструмента комунікації.

Ключові слова: префіксально-прийменникова кореляція, комунікативна стратегія мовця, ізофункційність.

Проблема вивчення семантичного взаємозв'язку префікса та прийменника (далі $\text{pref} \leftrightarrow \text{pref}$) в українському мовознавстві належить до однієї з найактуальніших. Пов'язано це насамперед із різною оцінкою в науковому синтаксисі лінгвістичного статусу префіксально-прийменникової кореляції. З одного боку, сучасна академічна граMATика [2, с. 329–346] розглядає прийменник із позиції функційно-аналітичної морфемізації, згідно з якою він має лише граMATичну природу й позбавлений лексичного значення, наближений до функційно тотожних словозмінних формантів, дублює значення префікса, а тому й префіксально-прийменникова кореляція постає технічним засобом зв'язку слів у реченні. З іншого боку, тлумачення прийменника крізь призму його власної семантики [8] або частіше його компромісна кваліфікація як службової частини мови, що поза повнозначним словом становить беззмістовну форму [6; 9; 12 та ін.], перебуває на межі слів і морфем [1], засвідчує семантичну природу префіксально-прийменникової кореляції. У сучасних наукових дослідженнях запанував останній підхід до інтерпретації такого унікального мовного факту,